

BEMs betydelse för gudstjänstlivet i den världsvida kyrkan

LARS ECKERDAL

Lars Eckerdal har vid teologiska fakulteten i Lund tjänstgjort som docent 1970–77 och som professor 1977–91 i kyrko- och samfundsvetenskap och var biskop i Göteborgs stift inom Svenska kyrkan 1991–2003. Hans vetenskapliga produktion har främst inriktats på kyrkans liturgi och han har därvid anlagt ekumeniska perspektiv. Han har deltagit i dialogen mellan Stockholms (katolska) stift och Svenska kyrkan och dialogen mellan Lutherska världsförbundet och ortodoxa kyrkor.

BEM och kyrkornas gudstjänstliv — ett ekumeniskt tecken

Formuleringen av ämnet för översikten¹ ger vid handen att den berömda Faith and Order-rapporten *Baptism, Eucharist and Ministry* 1982 — «BEM-» eller «Lima-dokumentet» som det kallas — betytt något för kyrkans gudstjänstliv. Min uppgift är snarast jämförbar med den att försöka bestämma vad som kommit först: ägget eller hönan. Med den analogin har jag påstått något mycket viktigt: att det föreligger ett oskiljaktigt förhållande mellan BEM-dokumentets kondenserade text i sammanlagt 111 paragrafer² och det pulserande, ständigt pågående gudstjänstlivet i världens kyrkor. Om det är riktigt, utgör redan detta enligt min mening ett väsentligt ekumeniskt tecken med djup- och långtidsverkan.

BEM-dokumentets förord slutar med en vädjan till kyrkorna att ge konkret uttryck för sitt

¹ Uppsatsen bygger på ett föredrag vid konferensen «Baptism, Eucharist and Ministry & Charta Oecumenica. Från ord till handling» anordnad av Ekumeniskt Institut för Norden och Sveriges Kristina Råd 8–9 mars 2005 i Sigtuna. Texten är översedd och kompletterad med hänsyn till senare tillgängliga Faith and Order-källor. När inget annat anges är citat översatta till svenska av mig.

² *Baptism, Eucharist and Ministry* (Faith and Order Paper 111), (Geneva: WCC, 1982). Avsnittet om dopet har 23 paragrafer, om nattvarden 33 och om ämbetet 55.

ekumeniska engagemang genom att «låta hela Guds folk i så vid utsträckning som möjligt på alla kyrkolivets nivåer delta i den andliga receptionsprocessen i fråga om denna text».³ Men kan teologiska dokument i stenstil alls få folklig förankring? Om däremot samma sak innehåll kommer till uttryck liturgiskt, får det på sikt med- och omedvetna konsekvenser. Gudstjänsten, som menigheten med ande, kropp och själ gestaltar, gestaltar menigheten, och därmed gestaltas den enskildes tro och liv. En formgivning genom att i gudstjänstlivet «delta i den andliga receptionsprocessen»!

Men nu gäller frågan arten av samband mellan BEM och gudstjänstlivet.

Tre omvandlande 1900-talsrörelser genom världens kyrkor

Låt mig hastigt anlägga ett längdperspektiv på hela 1900-talets kyrkohistoria. Den utmärks av tre rörelser som i grunden förändrat den världsvida kyrkan: bibelrörelsen, den liturgiska rörelsen och den ekumeniska rörelsen.⁴

³ Citerat efter den svenska översättningen av Lars Thunberg i *Dop, nattvard, ämbete. Den officiella texten från Faith and Order* (Sigtuna: Nordiska ekumeniska institutet, 1983), 13f. I utgåvan ingår som orientering om BEM-processen Per Erik Persson, «Vägen via Accra till Lima — viktigare vägval och milstolpar».

Bibeln föddes i skuggan av den historisk-kritiska bibelforskningen. Den tvang fram en besinning på sambandet mellan kyrkans tradition såsom bärare av Skriften och på behovet av traditionens förnyelse genom fräscht exegetiskt och bibelteologiskt arbete med uppenbarelseens källa. Tydligast var omsvängningen omkring 1920 i romersk-katolska kyrkan, men också i andra stora kyrkor märks kursomläggningen. Med bejakandet av historisk-kritisk metod uppstår ett gränsoverskridande, icke-konfessionellt bibel- och bibelteologiskt arbete. Det blev nu inte så lätt längre, om ens möjligt, att spåra exegeternas konfessionella hemvist utifrån innehållet i deras författarskap. Viktigare: det växer fram ett slags internationell bibelteologisk konvergens i metod och resultat, och skiljelinjer löper inte längre i första hand längs konfessionsgränser.

Den liturgiska rörelsen hade en annan bakgrund: drömmen om att återerövra kyrkans äkta liturgi, hennes egen musik etc genom att återvända *ad fontes*, till källorna. Restaureringsprincipen ledde till ovanskliga vinster: 1800-talets arkivstudier jämte den mängd goda källeditioner som det numera inte brukar finnas någon ekonomi för. Men samtidigt grusades förhoppningarna att finna en liturgins guldålder. Ju längre man drevs tillbaka till tiden före de konfessionella splittringarna, desto mindre betydde forskarnas kyrkotillhörighet och desto tydligare blev det att mångfald, inte liturgisk enhetlighet, är ett apostoliskt arv. En av uppgifterna blev att i kyrkoprovinsernas liturgiska mångfald urskilja grundstrukturer, formande handlingsmönster. Inriktningen blir pastoralliturgisk: inte program för liturgisk restaurering utan reformering, en liturgisk förnyelse till för kyrkolivets förnyelse. I sådana strävanden finns konfessionella särdrag, men detta är inte det mest framträdande.

⁴ Temat har jag tidigare behandlat i uppsatsen «Den liturgiska rörelsen som ekumenisk rörelse» i *Ekumeniken och forskningen: föreläsningar i den nordiska forskarkursen [...] i Lund 1991* (ed. Sigurd Bergmann; Uppsala: Nordiska ekumeniska rådet, 1992), även i Sune Fahlgren & Rune Klingert, eds., *I enhetens tecken: gudstjänsttraditioner och gudstjänstförnyelse i svenska kyrkor och samfund* (Örebro: Libris, 1994), 29ff.

Den ekumeniska rörelsens Faith and Order-arbete kan allra kortast markeras genom serien Lausanne 1927, Edinburgh 1937, Lund 1952, Montreal 1963 och, med ett långt hopp därefter, Santiago de Compostela 1993, dvs. de fem världskonferenserna. Det långa uppehållet utgör inte ett tecken på stillestånd utan på ett intensivt och fruktbart arbetsskede, vars huvudresultat är den teologiska bestsellern BEM 1982. Förarbetet utmärks av flera nya metodiska grepp, i synnerhet kommissionens dialog med kyrkorna genom tre remissomgångar. Vid den slutliga publiceringen var därför visserligen texten i långa stycken nyproducerad, men receptionen av innehållet var redan i full gång. Till det kommer att dokumentet vuxit fram i en process där de tre omvandlade 1900-talsströmningarna för första gången flöt samman.

BEM-framväxt under högkonjunkturen för liturgiska förnyelsesträvanden

Viktiga milstolpar på BEM-vägen är världskonferenserna i Lund 1952 och Montreal 1963.⁵ Konferenserna utgör också två stadier på vägen mot förening av de nyss nämnda tre rörelserna.

I *Lund 1952* hade man kommit till vägs ände med Faith and Order-rörelsens inledningsskede kännetecknat av ett slags jämförande ekklesiologistudium. I stället inleds samspelet mellan den ekumeniska rörelsen och den nu närmast a-konfessionella bibelnrörelsen. Det sker först i det bibelteologiska studieprogrammet «Kristus och hans kyrka» (min kursivering), som gav de nödvändiga förutsättningarna för att kunna inte bara

⁵ Lukas Vischer, «The Convergence Texts Baptism, Eucharist, and Ministry: How did they take shape? What have they achieved?» i *The Ecumenical Review* 54 (2002), 431ff. För detta och hela BEM-arbetet också kapitlet «The Lima Text in the History of Faith and Order» i Geoffrey Wainwright, *Worship with One Accord: where liturgy and ecumenism embrace* (New York: Oxford University Press, 1997), 65ff. Som exempel på lokala konsekvenser kan nämnas Lennart Johnsson, *Baptist Reconsideration of Baptism and Ecclesiology: A Presentation of the Baptist Union in Sweden and Study of its Official Response to BEM [...]* (Frankfurt am Main: Lang, 2001).

registrera utan också kritiskt värdera kyrkoliv utifrån en storhet alla erkänner som överordnad och i någon mening normerande för världens kyrkor.

Ett första resultat av fasväxlingen utgör en rapport 1960 med den programmatiska titeln *One Lord, One Baptism*. Bakom den stod en enig arbetsgrupp med den svenske systematikern och lutheranen biskop Anders Nygren som ordförande och som sekreterare den engelske nytestamentlige exegeten och baptisten George Beasley-Murray. Som ett uttryck för sammanflödet av de två «förnyelserörelserna» tecknas kyrkan som det nya gudsfolket och det med hjälp av plastiska bibliska bilder. På motsvarande sätt målas det kristna dopet i olika bibliska färger med Jesu dop som fond.⁶

Rapporten utgjorde det första stadiet i framväxten av BEM-dokumentets text om dopet. Från ett slags bibelteologisk konsensus 1960 till ett kyrkornas konvergensdokument i BEM 1982 var vägen lång, särskilt som uppgiften växte till att också behandla såväl nattvarden som kyrkans ämbete. Ändå blev vägen tillryggalagd, och detta därtill med det ovan nämnda metodiskt nya och djärva greppet att forma en basal teologisk text i kontroversiella och kyrkoskiljande ämnen under dialog och i samspel med de enskilda kyrkorna. Och de är många, ty de är *legio*. För något så äventyrligt krävs tvivelsutan Andens ingivelse — och modig tillit.

På Faith and Orders världskonferens i *Montreal 1963* behandlades temata av vital betydelse för BEM-processen. På dagordningen stod rapporter om förhållandet mellan kyrkotraditioner och Traditionen, nyckelformuleringen för det omistliga apostoliska arvet, vidare om just dop, nattvard och, för första gången, kyrkans ämbete. Ett i det sammanhanget viktigt ytterligare tema gällde kyrkornas gudstjänstliv, och därmed öppnades dörren för den liturgiska rörelsen. Detta blev mycket tydligt när kommissionen året därpå

i Aarhus lägger fast kursen för BEM-arbetet. Programmatiskt framställs nu dop, nattvard och ämbete inte som teoretiska teologiska problem utan som realiteter i ett ständigt pågående gudstjänst- och kyrkoliv. Framöver skulle studiearbetet därför inriktas på teologisk reflektion med utgångspunkt från kyrkornas konkreta gudstjänstfirande, och särskild uppmärksamhet skulle riktas mot sådant som stör eller stöttar framväxten av kyrkornas synliga enhet.⁷

Montrealåret 1963 och Aarhusåret 1964 utgör viktiga milstolpar också av ett annat slag. I Faith and Order-arbetet hade också romersk-katolska kyrkan nu blivit aktivt indragen, och från hennes Andra vatikankoncilium kom under dessa år de två första förnyelsedokumenterna: 1963 liturikonstitutionen *Sacrosanctum concilium*, 1964 *Lumen gentium*, den dogmatiska konstitutionen om kyrkan. Grundstenarna i konciliet epokgörande texter utgjordes alltså av ett aldrig tidigare promulgerat ecklesiologiskt grunddokument och dessförinnan av en konstitution med liturgiteologiska huvudperspektiv och ett pastoralliturgiskt förnyelseprogram präglad av den internationella liturgiska rörelsen. Under arbetet på såväl liturikonstitutionen som den därpå följande förnyelsen av de liturgiska böckerna deltog därtill experter från andra kyrkor.

Det är svårt att överskatta betydelsen av denna ekumeniska samverkan för inriktning och för ett ekumeniskt ansvarigt arbetssätt för liturgisk förnyelse i en rad av den konfessionellt sett västliga hemisfärens kyrkor. Förhållandena var annorlunda i ortodoxa och orientaliska kyrkor, men de stod inte isolerade från den liturgiska rörelsen. Under bortåt trettio års tid pågick ett tidigare både oonat och exempellöst multilateralt arbete för gudstjänstlivets förnyelse. Det resulterade i en nästan oöverskådlig mängd förnyade gudstjänstböcker, inte sällan med påtagliga uppbrott från ett äldre arv i riktning mot, som det kunde heta, «allmänkyrklig tradition». Påverkan från bibelrörelsen yttrade sig också i starka eller, som i romersk-katolska kyrkan, radikala förändringar av kyrkornas bibel användning i gudstjänstlivet.⁸ Konsekvenserna av denna breda förnyelseström — den gällde också böne-, psalm- och sångskatterna — är mycket tydliga i de nordiska

⁶ *One Lord, One Baptism. Report on the Divine Trinity and Unity of the Church, and Report on the Meaning of Baptism* (Faith and Order Paper 29), (London: SCM Press, 1960). Dokumentet mottogs vid Kyrkornas världsråds generalförsamling i New Delhi 1961 och «was on the whole well received». Vischer, 451 n. 9.

⁷ En sådan värdering görs också i Vischer, 434.

länderna, i Danmark dock i mindre grad. Tvärs över konfessionsgränser blev gudstjänstböckerna i världens kyrkor så formade att likheterna dem emellan ofta är större än skillnaderna.⁹

Det är lätt att förbise och underskatta vad denna pastoralliturgiska förnyelserörelse betytt för Faith and Orders BEM-arbete under samma tidsperiod.¹⁰ Det är förhastat att räkna med påverkan enbart i en riktning; snarare handlar det om korsbefruktning. Med allt det här har jag förklarat varför jag har svårt att bestämma huruvida ägget eller hönan kommer först — BEMs betydelse för gudstjänstlivet eller gudstjänstlivets betydelse för BEM. Viktigare är, att det föreligger ett oskiljaktigt förhållande mellan BEM-dokumentets konvergenstext och det gudstjänstliv som hela tiden utspelas i världens kyrkor. Detta är ett väsentligt ekumeniskt tecken med djup- och långtidsverkan.

Kyrkornas förnyade liturgier och BEMs liturgiska rekommendationer

Det intensiva liturgiska förnyelsearbetet runtom i världens kyrkor resulterade i liturgiska böcker, konvergerande i form och innehåll. Förändringarna är särskilt tydliga och ingripande just i ordningarna för dop eller snarare den kristna initiationen som helhet, för nattvarden eller olika typer av eukaristisk liturgi och för vigning till olika uppdrag inom kyrkans ämbete.¹¹ Är det ett resultat av impulser från det parallellt bedrivna Faith and Order-arbetet kring just dessa frågor? Det är ett rimligt antagande men svårt att belägga utan detaljstudier.

I decennier hade det pastoralliturgiska arbetet gällt kyrkornas nattvardsliv, efterhand tillkom

inriktningen på restaurerade eller förnyade former för vägen in i kyrkan, först sent arbete med vigningsordningen. Den liturgiska rörelsens gränsöverskridande karaktär tog sig många uttryck. I fråga om eukaristins och vigningens liturgi finns det rent av exempel på att kyrkor medvetet valt samma text till en (alternativ) nattvardsbön respektive vigningsbön.¹² Det innebär inte utan vidare att dessa böner uttrycker en för de involverade kyrkorna gemensam uppfattning men tveklöst en konvergerande. Lösningen måste rimligen även vara tecken på en önskan att genom den gemensamma bönen växa till ökad samsyn. Och bön är ingen ofarlig syssla.

När förnyelsesträvanden av detta slag pågår, fattas under Montreal-, Aarhus- och Vatikankoncilieåren 1963 och 1964 de beslut som på allvar

¹¹ För internationell utveckling finns översikter och redogörelser i utredningsserien Svenska kyrkans gudstjänst: för dop m.m. i Lars Eckerdal, *Vägen in i kyrkan. Dop, konfirmation, kommunion — aktuella utvecklingslinjer* (SOU [Statens offentliga utredningar] 1981:66); för eukaristisk liturgi Åke Andrén m.fl., *Gudstjänst i dag. Liturgiska utvecklingslinjer* (SOU 1974:67); och för vigning till kyrkans ämbete m.m. Lars Eckerdal, «Genom bön och handpåläggning». *Vignings- och installationshandlingar — liturgiska utvecklingslinjer* (SOU 1985:48).

¹² 1969 års romersk-katolska radikalt reformerade ritual för biskopsvigning legitimerades med att det innehöll den äldsta kända vigningsbönen (i Hippolytos' antologi *Den apostoliska traditionen* från 200-talets början) och med att den var ekumenisk, brukad också i östlig vigningstradition. Några år tidigare formades en vigningsordning för CSI [Church of South India], bildad 1947 genom union av fyra kyrkor med brittisk bakgrund. I hennes liturgi 1958/62. formad under medverkan även av västerländska liturgiforskare, eftersträvades samma modell före kyrkosplittningarnas tid för «vigning genom handpåläggning med bön». CSI-lösningen återanvändes i anglikanska kyrkor på brittiska öarna och i USA, och i parallella unionsförhandlingar på båda sidor Atlanten anknöt även metodistiska, lutherska, reformerta och kongregationalistiska kyrkor till den. I Church of England jämkades texten till större överensstämmelse med den engelska versionen av Hippolytos-bönen i det latinska pontifikalet 1969. Eckerdal 1985, 15f, 35, 69ff, 81, 86ff, 91ff *et passim*. För eukaristin finns motsvarigheter, t.ex. i användning av Hippolytos-antologins eukaristiska bön.

⁸ Ett huvuddrag är införandet av GT-textserier, ett annat mer eller mindre skarpa brott med nedärvda serier epistel- och evangelieperikoper. I kyrkor där valet av bibelläsningar stått fritt röjs tendensen att åtminstone föreslå lektionsserier.

⁹ Så även Eugene L. Brand, «Worship and the Ecumenical Movement» i *The Ecumenical Review* 51 (1999), 187.

¹⁰ En fråga värd uppmärksamhet är hur stor personalunionen varit mellan Faith and Order- och liturgi-arbetet på internationellt plan och inom kyrkorna.

drar igång det arbete som resulterade i BEM-dokumentet. Ett avgörande första beslut är det redan nämnda, att ta utgångspunkten just i kyrkornas gudstjänstliv. Snart nog följde två kompletteringar, otvivelaktigt föranledda av utgångspunkten i gudstjänstfirandet. Doptemat förtydligades till att även innefatta hela den kristna initiationsprocessen (konfirmationen, förstagångskommunionen, inövningen). Studiet skulle vidare innefatta förbindelsen mellan dopet och nattvarden liksom ämbetsbärares roll i den eukaristiska liturgin. På så sätt förbereddes på sätt och vis det långt senare beslutet att förena tre separata studier till tre kapitel i en enda BEM-text.¹³

Faith and Order-kommissionen kunde i *Accra 1974* föra tio års arbete till ett relativt slut med rapporten *One Baptism, One Eucharist and a Mutually Recognized Ministry*.¹⁴ Den officiella utgåvan är än i denna dag Faith and Orders layout-mässigt vackraste och mest påkostade, inkluderande bildsviter över främst dop-, nattvards- och vigningsgudstjänster i skilda traditioner världen över — allt ett slags glädjekaskad över att det stora och vanskliga projektet hade kunnat ros i land.

Ungefär samtidigt som dokumentet börjat spridas i olika översättningar, tog Kyrkornas världsråds generalförsamling i Nairobi 1975 fasta på förslaget att införa den ovan aviserade viktiga metodiska nyheten om kyrkosamverkan. Kyrkorna skulle nu för första gången anmodas att inom ett år ge besked om dokumenten motsvarade deras undervisning och praxis. De skulle också ange sätt på vilka de var beredda att bidra till en gemensam väg fram mot enhet. Detta var

¹³ Beslutat 1973. En god dokumenterad redogörelse steg för steg lämnar Vischer, 434ff. Vidningen från dop till hela initiationsprocessen är tveklöst inspirerad av det förnyelsearbete i den pastoralliturgiska rörelsens anda som, föregripande liturgikonstitutionen, inleddes omkring 1950 i romersk-katolska kyrkan och resulterade i starkt förnyade initiationsordningar för barn, ungdomar respektive vuxna. Eckerdal 1981, 29ff, 43ff och 50ff.

¹⁴ «One Baptism, One Eucharist and a Mutually Recognised Ministry. Three agreed statements» (Faith and Order Paper 73), (Geneva: WCC, 1975); svensk övers. av Lars Thunberg i *Dop, nattvard, ämbete. En ekumenisk samsyn* (Stockholm: Gummesons, 1975).

början till något som utvecklades till fortsatt dialog mellan kommissionen och kyrkorna på vägen fram till BEM 1982.¹⁵ Samtidigt som kommissionen delgavs olika slags synpunkter att överväga under sitt fortsatta arbete, blev kyrkorna mycket konkret involverade, vilket måste ha bidragit till de synsätt som präglade texterna och naturligtvis också till receptionen av dem.

Kommissionens knäsatta princip att utgå från det konkreta gudstjänstlivet har präglat Accra-rapportens både disposition och innehåll. Särskilt tydligt kommer det till uttryck däri, att vart och ett av de tre kapitlen har ett särskilt avsnitt ägnat åt handlingens liturgiska utformning. Korresponderande mot partier i särskilt avsnitten om handlingarnas innebörd anges sådana betydelsebärande ting som bör ingå «i varje fullständig ordning».¹⁶ De är mest specificerade för den eukaristiska liturgin, minst för vigningsordningen, ett förhållande som speglar vad som kommit först och sist också i den liturgiska rörelsens arbete. Förenklat sagt utgör dessa Accra-kataloger kondenserade uttryck för de liturgiska grundmönster som eftersträvades i kyrkornas liturgiska förnyelsearbete. De representerar alla en stark historisk kontinuitet, även om denna ofta hade fördunklats eller brutits, särskilt i kyrkor med reformationstida eller senare bakgrund, och i många av kyrkorna eftersträvades deras (åter)erövring under förnyelsearbetet inom dem. Saken kan också uttryckas så, att elementen generellt sett representerade ett slags kyrkornas gemensamma förkonfessionella arv. I den meningen kunde de anses vara symboler för kyrkans apostolicitet, tecken för viktiga aspekter på Traditionen i kyrkotraditionerna.¹⁷

Mot denna bakgrund skall noteras, att katalogen över liturgiska led i den eukaristiska liturgin följs av två deklarationer och en av försiktighetsprincipen präglad mellanliggande förklaring.¹⁸

¹⁵ Vischer, 439ff, 446f.

¹⁶ För dopet avsnitt IV § 8–11 (citatet från inledningen till katalogen i § 10); för nattvarden avsnitt IV § 28–30; och för ämbetet det mycket utförliga avsnitt III, särskilt partiet B § 44–49.

¹⁷ Så också Brand 1999, 187.

¹⁸ Accra-rapporten (n. 14) om nattvarden § 29–30. Mot paragraferna korresponderar rekommendationer i § 31–32.

Det förklaras att det inom ramen för en gemensam nattvardsuppfattning är sunt och berikande med liturgisk mångfald. Men förklaringen föregås av påpekandet, att «den liturgiska förnyelse-rörelsen har fört kyrkorna närmare varandra i fråga om nattvardsfirandets utformning». Direkt efter den och som avrundning på hela avsnittet uppmanas så kyrkorna att pröva sina gudstjänst-ordningar «i ljuset av den samsyn på nattvarden som nu vunnits».¹⁹

Det kan inte förvåna att gudstjänstutformningens avsnitt omredigerats en del i BEM 1982, men i sak återkommer de tämligen ograverade.²⁰ Vid det laget hade de hunnit bli realiteter i många kyrkors omgestaltade liturgiska böcker. Dialogen med kyrkorna under åren efter Accra 1974 bidrog generellt till ett något dämpat uttryckssätt beträffande vad som uppnåts. Kunde den nyss citerade Accra-texten tala om en redan vunnen «samsyn», refererar Lima-texten till en «enighet om nattvarden, som vi nu håller på att uppnå».²¹ I bägge fallen handlar det dock om hänvisningar till något som vuxit fram i den ekumeniska liturgiska rörelsen och som genom förnyelsen av liturgiska böcker kommit att sätta sin prägel på många kyrkors gudstjänstliv.

Från Santiago de Compostela 1993 till Faverges 2001

Det hittills anförda innebär inte att BEM saknat betydelse för gudstjänstlivet i världens kyrkor. Ägg- och höna-analogin vill vittna om ett så oskiljaktigt förhållande mellan fruktbara ekumeniska rörelser, att de i växelverkan gemensamt

bidragit till omvandlingar i världens kyrkor. När BEM slutförts 1982, hade också kyrkornas pastoralliturgiska förnyelsesträvanden runt om i världen hunnit avkasta en ny generation gudstjänstböcker.

Men detta hade uppnåtts för nu ett kvartssekel sedan. Vad hände sedan?

Ytligt sett inte mycket. I den mån jag kunnat orientera mig vad gudstjänstböcker beträffar har en del börjat ske men än så länge mest i form av justeringar i de nygamla böckerna. Och vad Faith and Order's BEM-arbete angår är frågan, om man ännu kan tala om en process. Jo, inom Faith and Order-kommissionen, men det var länge sedan den drog in och på bred front samspelade med kyrkorna.

Då BEM-dokumentet hade fullföljts 1982, inleddes den tredje remissomgången till kyrkorna. Till begäran om «ett officiellt svar ... på högsta tillämpliga auktoritetsnivå» fogades fyra huvudfrågor om slutsatser för bland annat kyrkornas gudstjänstliv.²² För första gången offentliggjordes nu också alla svar, som kom att fylla sex välmatade volymer.²³ En särskild styrgrupp för BEM-processen bar huvudansvaret för en klagörande tematisk sammanställning av kyrkornas reaktioner. När den publicerades 1990 tillfogades såsom reaktion från Faith and Order ett kapitel med olika förtydliganden och ett med tentativa förslag till huvudfrågor i behov av fortsatt studium.²⁴ Tillsammans tagna anvisade de bägge avsnitten, som jag ser det, konstruktiva förslag för att komma vidare i strävan efter fördjupad ömsesidig förståelse.

Blev det så? I rapportens inledning påpekas att kommissionen inte talar i kyrkornas namn,

¹⁹ Som hjälpmedel utgavs en studieantologi med äldre och fr.a. samtida ritual för dop- och nattvardsfirande, Max Thurian & Geoffrey Wainwright (båda djupt involverade i BEM-dokumentets tillblivelse) eds., *Baptism and Eucharist. Ecumenical Convergence in Celebration* (Faith and Order Paper 117), (Geneva: WCC, 1983). Noteras bör dels utgåvans undertitel, dels avsaknaden av en tredje del med vigningsritual. (Dopritualet ibm 40f är inte Svenska kyrkans utan från SMFs handbok 1963).

²⁰ För dopet avsnitt V § 17–23; för nattvarden avsnitt III § 27–33; och för ämbetet avsnitt V, särskilt partiet B § 41–44.

²¹ § 30 respektive § 28.

²² Remissen och -frågorna i BEM-dokumentets förord. Två frågor gällde om texten ansågs uttrycka den apostoliska tron och om konsekvenser för relationer till andra kyrkor, en förslag för det fortsatta Faith and Order-arbetet. Den tredje frågan avsåg konsekvenser för resp kyrkas gudstjänst, fostran och utbildning, etiska och andliga liv och vittnesbörd.

²³ Max Thurian, ed., *Churches respond to BEM* (Faith and Order Papers 129, 132, 135, 137, 143, 144), (Geneva: WCC, 1986–1988).

²⁴ *Baptism, Eucharist & Ministry. Report on the Process and Responses* (Faith and Order Paper 149), (Geneva: WCC, 1990). Faith and Order-reaktionerna finns ibm 107ff och 131ff.

inte heller vänder sig till dem «såsom ett <magisterium>», varför remissvaren publicerats och sammanfattats för att utgöra resurser för kyrkorna själva. Rapporten skulle uppfattas såsom «instrument för ekumenisk <resursfördelning>». ²⁵ Av skäl som mig veterligt inte redovisats ställde kommissionen däremot inte längre sig själv till förfogande som clearingcentral genom en ny remissomgång mot bakgrund av rapporten och särskilt slutkapitlets kommentarer och förslag för fortsättningsarbetet. Inte heller under åren därefter har kyrkorna blivit direkt inbjudna till BEM-dialog. Vilka förklaringarna än kan vara, har Faith and Order-kommissionen inte sporrat till en fördjupande receptionsprocess. Och liksom motion är reception färskvara.

Om «BEM» och «Lima» blivit ett slags ekumeniska signalord, förknippas nog ingen sådan klang med *Santiago de Compostela 1993*, efter trettio års uppehåll Faith and Order's ganska anonyma världskonferens, den femte — och kanske sista? ²⁶ Lukas Vischer, Faith and Order-sekretariatets tidigare direktor under långliga tider, har för några år sedan gjort gällande att världskonferensen inte tillförde BEM-arbetet något substantiellt och att «receptionsprocessen som ett medvetet projekt har hamnat i stiltje». ²⁷

Kommentaren avser relationen mellan Faith and Order-kommissionen och kyrkorna. I två avseenden tycks BEM dock fortsatt haft betydelse som symbol för en uppnådd ansvarig ekumenisk konvergens. Det gäller generellt för raden av bilaterala kyrkodialoger. Inte minst gäller det därtill speciellt för samtal som syftar till och särskilt från 1990-talet resulterat i ett snabbt växande antal kyrkounioner, som inte minst i USA lett till att den kyrkogeografiska kartan påtagligt ritats om. ²⁸

²⁵ Ibm B 4f.

²⁶ Den officiella dokumentationen *On the Way to Fuller Koinonia* (Faith and Order Paper 166), (Geneva: WCC, 1994). BEM-processen behandlas ibm 245–252, närmast som en kort rekapitulering av slutkapitlet i 1990 års rapport. I dokumentationen ingår en avdelning med föredrag på temat «The Future of the Ecumenical Movement». Träffande är rubriken som professor Anna Marie Aagaard valt för sitt föredrag ibm 130ff: «Realities, Possibilities — and the Will».

²⁷ Vischer 2002, 449.

Internt och, förefaller det, ganska obemärkt har Faith and Order drivit BEM-arbetet vidare och rapporter har även offentliggjorts. Efter Santiago-mötet med temat «On the Way to Fuller Koinonia» har uppföljningen bland annat inriktats på förståelsen av dopet som grunden för kyrkogemenskap (koinonia) mellan kyrkor likaväl som för enskilda kristnas liv i kyrkans gemenskap. En sammanfattande rapport från detta studiearbete kring dopet utformades i det franska *Faverges 2001* och kunde läggas fram vid kommissionens årliga utskottsmöte året därpå. ²⁹ I rapporten betonas att den kristna initiationen är en livslång process som fortlöper genom åren och då också rymmer olika liturgiska milstolpar. I denna initiationsprocess som helhet rymmer kyrkornas praxis innehållsligt likvärdiga element, om än i varierande ordningsföljd. Med en tydlig inriktning på mångfalden i initiationen som totalitet och inte enbart på dophandlingen öppnades därför nya ekumeniska möjligheter att överbrygga kyrkoskiljande motsättningar. ³⁰

²⁸ Faith and Order har sedan 1967 varit serviceorgan för nätverket «United and Uniting Churches». Vid sjätte internationella konsultationen på Jamaica 1995 deltog förutom observatörer från andra kyrkor 33 «united and uniting churches» men 45 sådana vid den sjunde konsultationen i Holland 2002. Rapporter i nätupplaga på <http://www.wcc-coe.org/wcc/what/faith/unite/html> och <http://www.wcc-coe.org/wcc/what/faith/driebergen02/html>.

²⁹ En närmare redogörelse för arbetet 1993–2001 finns i ett kortfattat osignerat och opublicerat dokument i Faith & Order-sekretariatet, *Appendix I. The Pathway to Faverges 2001*, som jag kunnat ta del av i juli 2006.

³⁰ Viktig är dynamiken mellan rapportens huvud- och undertitel: «One Baptism: Towards Mutual Recognition of Christian Initiation». Texten slutformulerades vid ett möte 1971 i Faverges, Frankrike, och är tryckt i *Minutes of the Meeting of the Faith and Order Standing Commission 1–16 January 2002*, *Gazzada, Italy* (Faith and Order Paper 191), (Geneva: WCC, 2002), 46–62 (sammanlagt 72 paragrafer). Texten även i nätupplaga <http://wcc-coe.org/wcc/what/faith/faverg.html>. — Påpekas bör att initiationen i vidare mening berörs i Accra-texten 1974 om dopet särskilt i § 14–19, BEM-dokumentet 1982 om dopet särskilt i § 10 med kommentar samt § 14 och § 20, där även termen «initiation» används.

Från Gazzada 2002 till Kuala Lumpur 2004

Vid Faith and Order-kommissionens utskottsmöte i Gazzada, Italien, i januari 2002 blev kritiken av Faverges-rapporten inget annat än amper. Huvudinvändningen var att dopet behandlats såsom liktydigt med hela initiationsprocessen i rapportens teoretiska resonemang. «Med sikte på att tilltala varenda en kanske Faverges-texten nästan inte tillfredsställt någon enda, och [...] den hade misslyckats därigenom att den kringgått ecklesiologiska realiteter. Det framkastades att den mer ändamålsenliga utgångspunkten för detta arbetsprogram måtte vara liturgiska bruk och deras sammanhang och inte något mindre välgrundat än detta.»³¹ En ad hoc-grupp formulerade därför under mötet några riktlinjer för den revision av dokumentet som ansågs ofrånkomlig inför hela kommissionens möte 2004. Vidare aktualiserades ett tidigare beslut att låta utarbeta en konfessionellt bred antologi med dopliturgier jämte kommentarer från respektive kyrka, därtill redogörelser för kyrkornas kateketiska stoff för tiden före och efter dopet liksom för döptas kristna fostran i övrigt.³² I det sistnämnda framträder två önskemål: ett arbete med utgångspunkt i kyrkornas konkreta dopliturgier och ett studiearbete i direkt samspel med kyrkorna. Kort sagt ansågs det nödvändigt att återigen arbeta med den huvudinriktning som fyra decennier

tidigare formulerades i Aarhus och visat sig vara konstruktiv för BEM-processen.

För texter av detta slag var kritiken osedvanligt oförblommerad. Kvintessensen är övertydlig. Det som under decennier hade utvecklats till Faith and Orders flaggskepp, studieprogrammet om dopet, hade i arbetet efter Santiago-mötet lagts på en kurs där detta helt enkelt satts rejält på grund. En revision kom också till stånd och resulterade i en omarbetad rapport med samma titel som den förra men med den nya undertiteln «Faverges II/Revised».³³ Det är givet att tiden som stått till buds inte medgivit så mycket mer än en omredigering av Faverges I-dokumentet och en nedtoning av det som uppfattats som det mest utmanande eller direkt stötande.³⁴ Försöket bidrog väl till att invändningarna på kommissionsmötet i Kuala Lumpur 2004 i Malaysia i allmänhet inte formulerades lika skarpt som på utskottsmötet två år tidigare, men i sak upprepades samma slags krav och önskemål.³⁵ Kort sagt bekräftades och preciserades i vissa fall önskemål som två år tidigare antecknats till förmån för ett framgångsrikt fördjupningsarbete bedrivet i samverkan med kyrkorna och inriktat på just och jämt dopet.

³¹ «Perhaps the Faverges text, by aiming to please everyone, had satisfied almost no-one, and [...] it had failed in its skirting of ecclesiological realities. There was a suggestion that the more appropriate starting-point of this programme of work might be liturgical practices and their setting and not anything less grounded than that.» Rapporten 2002, 63. Huvudkritiken får en intressant belysning i Paul S Fiddes, «Baptism and the Process of Christian Initiation» i *The Ecumenical Review* 54 (2002), 48ff, särskilt 56ff. Signifikativ är skillnaden mellan rapportens och artikelns rubriksättning. Författaren, engelsk akademiker och baptist, deltog själv i en konsultation där rapporten förbereddes. Ibm 64 n. 35. En tidigare version av uppsatsen finns i det viktiga verket Stanley E. Porter & Anthony R. Cross, eds., *Dimensions of Baptism: Biblical and Theological Studies* (London: Sheffield Academic Press, 2002).

³² Rapporten 2002, 63.

³³ *One Baptism: Towards Mutual Recognition of Christian Initiation*. «Faverges II/Revised» (FO 2004:30, May 2004), opublicerat dokument i Faith & Order-sekretariatet, i juni 2006 tillgängligt för mig. Det var endast denna otryckta rapport som överlämnades till kommissionen enligt notering i *Faith and Order At the Crossroads. Kuala Lumpur 2004. The Plenary Commission Meeting*, ed. Thomas F. Best (Faith and Order Papers 196), (Geneva: WCC, 2005), 437.

³⁴ Anmärkningsvärt är att den hårda kritiken av «Faverges I» inte redovisas ens i sammandrag och att revisionsarbetets uppläggning och ansvariga inte heller redovisas.

³⁵ Ibm 111–158 återfinns plenarinledningar och plenardiskussion samt åtta rapporter från regionala gruppsamtal. Mycket från rapportkritik levererade en ortodox ledamot av Standing Commission, påfallande ofta sammanfaller invändningar och önskemål i de regionala samtalen.

Liturgiska grundmönster i BEM-processen

Parallellt och sammanflätat med det nu relaterade arbetet om dopet hade energi efter Santiago-mötet ägnats åt att finna ett övergripande teologiskt perspektiv på inte bara dopets utan all kyrkans liturgi. En utgångspunkt för detta kan ha varit BEM-dokumentets kataloger över liturgiska led som bör ingå i ordningen för respektive gudstjänst. Där speglar de en strävan att återspegla och restaurera liturgihistorisk kontinuitet som uttryck för kyrkans apostolicitet. Nu åter ställs som en övergripande teoretisk fråga, varför dessa element skulle anses ha betydelsebärande mening.

Huvudskälet för inriktningen var, tycks det mig, att kunna bestämma vad som utgör den omistliga kärnan i liturgins element och vad som är variabelt över både tid och rum. Problemet hade aktualiserats under förnyelsesträvandenas högkonjunktur, som också innefattade den romersk-katolska liturgireformens «aggiornamento», med en annan samtida fackterm «indigenisation», numera utbytt mot «inculturation». Att lämna latinet eller 1600-talets thou-engelska var sin sak, till det mer subtila hör valet av idiomatiska fraser och metaforer, och inte minst symbolhandlingar. Vilken rörelsefrihet finns? En teologisk nyckel skulle ge förutsättningar för verklig liturgisk «inculturation», som inte döljer utan tydliggör det omistliga. Detta pastoralt väsentliga skulle därtill för kyrkorna underlätta det ekumeniskt angelägna att i varandras traditioner kunna känna igen Traditionen.

Finns någon sådan nyckel? Året efter världskonferensen 1993 hölls en konsultation med temat «Towards Koinonia in Worship». Stor genomslagskraft fick av konferensrapporten att döma ett för koinonia-temat viktigt föredrag av den amerikanske liturgivetaren och lutheranen Gordon Lathrop. Han hävdade att liturgisk tradition under sina olika konkreta utformningar bär på ett nedärvt grundmönster, en grundstruktur – «ordo» med hans terminologi. Denna karakteriseras av serier med varandra ömsesidigt tolkande motsatspar, vilka har sina rötter i den sammanhållna enheten av ord och sakrament.³⁶ Liturgins «ordo» är, söker han visa, inte bara bibliskt grundad, präglade de nytestamentliga

skrifterna, utan stammar från och utgör en direkt förbindelse med Jesus själv. Detta gör mönstret liturgiskt omistligt. «Dessa ting är för oss som Kristi sanna kropp, den konkreta vägen för vårt möte med honom som för oss uppenbarar och skänker Guds nåds fullhet».³⁷ Med tillämpning på dopet vill han vid en konsultation några år senare visa hur denna «ordo» framträder i patristiska och nytestamentliga i källor. De vittnar om en i tid utsträckt dopets process, ett förhållande som kan erbjuda ekumeniska öppningar.³⁸

Ju mer teorin utvecklats ökar enligt min mening avståndet från det empiriska gudstjänstlivet. Och teologi avlägsnad från jordisk verklighet är i varje fall inte teologi. Tillämpningen på Faith and Order-arbetet ledde in i den återvändsgränd, som blev tydlig vid utskottsmötet

³⁶ «This *ordo*, which is always marked by pairing and by mutually re-interpretive juxtapositions, roots in word and sacrament held together.» Den sammanfattande formuleringen har inte Lathrop utan finns i konferensrapportens § 4; resonemanget präglar rapportens inledning och särskilt §§ 1-9, med ett flertal exempel på «mutually re-interpretive juxtapositions». Rapport och annat material i Thomas F. Best & Dagmar Heller, eds., *So We Believe So We Pray. Towards Koinonia in Worship* (Faith and Order Paper 171), (Geneva: WCC, 1995). Lathrops föredrag, «Knowing Something a Little. On the Role of the Lex Orandi in the Search for Christian Unity», ibm 38–48, rapporten ibm 4–22.

³⁷ Citatet från Lathrops föredrag s 43. Lathrop hänvisar till sitt arbete *Holy Things. A Liturgical Theology* (Minneapolis: Fortress Press, 1993). Där behandlas «ordo»- / «juxtaposition»-tesen upprepat, så också i hans *Holy People. A Liturgical Ecclesiology* (Minneapolis: Fortress Press, 1999) och hans *Holy Ground. A Liturgical Cosmology* (Philadelphia: Fortress Press, 2003).

³⁸ Gordon Lathrop, «The Water that Speaks. The Ordo of Baptism and its Ecumenical Implications» i Thomas F. Best & Dagmar Heller, eds., *Becoming a Christian. The Ecumenical Implications of Our Common Baptism* (Faith and Order Paper 184), (Geneva: WCC, 1999), 13–29, tillämpningen på Faith and Order-arbetet ibm 24ff. I Lathrop 1999 anför flera gånger rapporten i Best & Heller 1995 som belägg för tesen, rapportens §§ 1–9 avtrycks s 229ff, dessutom §§ 4, 5 delvis och 7 s 125f och § 11 s 137. Rapporttextens paragrafer är i sin tur tydligt påverkade av konferensföredraget Lathrop 1995.

2002.³⁹ Till ställningstagandena som då gjordes med sikte på en revision, hörde sådana som skulle föra studiet tillbaka till det gudstjänst- och kyrkoliv som utspelas i sinnevärlden.

Uppslaget till grundmönstertesen förefaller Lathrop ha fått från Gregory Dix' berömda arbete *The Shape of the Liturgy* 1945. Det är emellertid en liturghistorisk undersökning utifrån (den ibland pressade) tesen, att den unga kyrkans eukaristiska liturgi formats utifrån instiftelseordens kondenserat återgivna handlingsmönster (»tog – tackade – bröt – gav».⁴⁰ Dix' tes åter för mina tankar tillbaka till Yngve Brilioths nattvardsbok 1926, ekumeniskt känd i den bearbetade engelska versionen 1930.⁴¹ Vid teckningen av nattvarfsfirandet i olika konfessioner från äldsta tid in i samtiden var hans slagruta, i vilken grad gudstjänstfirandet gav utrymme åt «det fornkyrkliga nattvarfsfirandets huvudmoment» (tacksägelsen – gemenskapen – åminnelsen – offret – mysteriet).⁴² Han liksom Dix var inriktad på liturgi som ett flerdimensionellt handlande, och mer än Dix betonade Brilioth att mycket av nattvarfsfirandets äldsta historia är dunkelt eller okänt, men att själva handlingen står för kontinuiteten. «I den evangeliska kulten kan aldrig ritens bli sin egen motivering, ingen ofelbar kyrka kan garantera dess historiska uppkomst. I stället har ritens själv i det heliga ord, som i dess skydd räddats undan förgängelsen, bevarat medlet till sin egen verifikation.»⁴³ Den typiskt briliothska formuleringen bäddar för

liturgisk teologi utifrån ett empiriskt liturgi-studium.

Besluten som togs vid Faith and Order-kommissionens utskottsmöte 2002 och bekräftades av kommissionen som helhet i Kuala Lumpur 2004 anser jag innebära att den inriktningen återigen skulle praktiseras.

BEM-processen och *lex orandi lex credendi*

BEM-dokumentet 1982 är ett fint exempel på samspel mellan teologi och liturgi — faith and order. Vikten av ett sådant samspel betonas numera gärna med formeln *lex orandi lex credendi*. Den är utmärkt, eftersom den tillåter läsning på valfritt sätt: som man ber så tror man; eller: som man tror så ber man. Men den kan också läsas som uttryck för en ömsesidig påverkan, så att faith and order, kyrkans tro och bön, ömsesidigt påverkar varandra och vittnar om ett och detsamma.

Formeln stammar från Prosper av Akvitanien, en till kyrkofäderna räknad lekmannateolog, som under den odelade kyrkans tid var verksam längst ner i sydväst i det nuvarande Frankrike. Frasen har levt vidare i både öst- och västraditioner, och nu har den i väst blivit populär som aldrig förr.⁴⁴ Till dem som jag tror verksamt bidragit till den västliga populariteten hör Geoffrey Wainwright, en i USA verksam engelsk systematiker och metodist. Djupt indragen i slutskedet av arbetet på BEM-dokumentet hade han likväl tid att samtidigt utge ett brett upplagt arbete i systematisk teologi med den programmatiska titeln *Doxology: The Praise of God in Worship, Doctrine and Life*. Framställningen av kyrkans trinitariska tro och liv skildras i första hand utifrån uttrycken härför i kristenhetens gudstjänstliv. Två kapitel ägnas också åt innebörden i den prosperska formel, som flera nutida arbeten i liturgisk teologi har spunnit vidare på.⁴⁵ Inte

³⁹ Synpunkten återfinns också i Fiddes 2002, 57 och 64 n. 32–34.

⁴⁰ Gregory Dix, *The Shape of the Liturgy* (London: Dacre Press, 1945). Mitt exemplar hör till den tionde (!) tryckningen 1975 av ²1945. Till Dix hänvisar Lathrop i föredraget och böckerna, mest i notapparat och med kritisk distans, t.ex. i Lathrop 1993, 47 n. 24.

⁴¹ Yngve Brilioth, *Eucharistic Faith and Practice, Evangelical and Catholic*, övers och bearb Gabriel Hebert (London: SPCK ¹1930, ²1934), Yngve Brilioth, *Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv* (Uppsala: SKD, ¹1926, Stockholm: SKD, ²1951).

⁴² Kapitelrubrik för presentationen av de fem «momenten» i Brilioth ¹1926, 30, Brilioth ²1951, 41.

⁴³ Brilioth ¹1926, 2 och 26f, Brilioth ²1951, 18 (med texten justerad med anledning av ny forskning) och 37f.

⁴⁴ Google-sökningar gav i febr. 2005 cirka 13 400 öst- och västliga belägg men cirka 60 500 i juli 2006.

⁴⁵ Geoffrey Wainwright, *Doxology: The Praise of God in Worship, Doctrine and Life* (London: Epworth, 1980). *Lex orandi lex credendi*-temat främst i kap. 7–8, 21 8ff, 251ff. Bland många exempel kan nämnas den

överraskande utgör orden portalen till framställningen i Gordon Lathrops föredrag om liturgins grundmönster vid Faith and Order-konsultationen 1995, vars tryckta dokumentation gavs just titeln *So we believe so we pray* — formelns omvända läsning, väl att märka.⁴⁶

Som motto för samspel med ömsesidig påverkan mellan kyrkans tro och hennes gudstjänstliv är formeln *lex orandi lex credendi* uppfordrande. Innebörden kan lätt snävas in genom enbart fram- eller — i än högre grad — baklängesläsning. Det senare blev uppenbart inom

Faith and Orderarbetet, om inte förr så vid utskottsmötet 2002 och kommissionsmötet 2004. Erfarenheterna borde kunna inskräpa kravet på ett ömsesidigt stimulerande och, inte minst viktigt, korrigerande samspel. BEM-dokumentet 1982 är enligt min mening ett eftersträvarsvärt exempel på fruktbar dubbelverkan mellan *Lex orandi Lex credendi* – Faith and Order. Det finns i varje fall förutsättningar för att fortsättningen efter 2002/2004 också skulle kunna bli det.

inte ens förklarade titeln på Nathan Mitchell & J. Baldwin, eds., *Rule of Prayer, Rule of Faith: Essays in Honor of Aidan Kavanagh, OSB* (Collegeville, Minn: Liturgical Press, 1996). Liksom Wainwright är Kavanagh inriktad på liturgisk teologi.

⁴⁶ Se föredrags- och rapporttitlarna anförda ovan n. 36.

Summary

The text is based on a lecture given by request at a Swedish ecumenical conference to depict the significance of Faith and Order's famous *Baptism, Eucharist and Ministry* 1982, BEM, for the liturgical life of the churches. It is stated that the document was elaborated during the decades of intense work on liturgical renewal in churches all over the world and in the phase in which the three thorough-going currents of 20th century church history – the Bible-, the Liturgical and the Ecumenical Movements – were brought together.

The Roman-Catholic liturgical renewal based on Vatican II became epoch-making also for many other churches. It is significant that the first two constitutions were those on the liturgy 1963 and on the church 1964 drawn up by contributors, of which some belonged to other churches. The same kind of ecumenical cooperation was practised when the theological views of the constitutions had to be applied to the revision of the liturgical books. During a couple of decades a previously unseen multilateral work was carried through concerning the renewal of the liturgical life of the churches. Straight across confessional borders worship books were shaped in which the similarities are greater than the dissimilarities.

During the same period Faith and Order's ways of working were substantially changed. In Lund 1952 a comparative ecclesiological study was replaced by a Bible-theological investigation of «Christ and his Church» (my italics) as starting point for the evaluation of the traditions of the churches. The first result of the method was One Lord, *One Baptism* 1960, which also became the first step on the way to the unanimously adopted convergence document BEM 1982. In Montreal 1963 and Aarhus 1964 the study of the apostolic Tradition and the traditions of the churches, was explicitly directed towards baptism, eucharist and ministry, not as theological themes but as entities in the churches' worship and life in full progress. Attention was to be paid to things hindering or promoting unity. In addition to the new moves came the invitation to the churches to join the process by means of elaborated responses to a preliminary report (1975) and to a continued dialogue which favoured cross-fertilization of the liturgical renewal and the BEM-study and thereby a reception through the liturgical life of the churches.

In between Faith and Order's meetings in Santiago de Compostela 1993 and Kuala Lumpur 2004 work was directed to baptism as gift and obstacle in the process aiming at the visible unity of the church. Very little was heard about this work, and when the final report was presented it was sharply dismissed by the commission as leading to a cul-du-sac. The reasons are discussed, and it is claimed that the decisions in 2004 mean a return to those methods for the process that were launched four decades earlier.